

Att väva in på nytt - Polanyi och Helleiner

En introduktion till översättning av artikeln "Stora omvandlingar: Ett Polanyi-perspektiv på dagens globala finanssystem" (SPE, 1995)¹

I artikeln som jag översatt här ges ett socio-ekonomiskt perspektiv på det globala finanssystemets återkomst under andra delen av 1900-talet. Den hette i original "Great transformations: A Polanyian perspective on the contemporary global financial order", och är skriven av en forskare i internationell politisk ekonomi - Eric Helleiner. Han är verksam i Kanada.²

Det är kärnan i nyliberalismen - "finansmarknadernas avreglering" - som studeras här. Och några av tankarna är faktiskt mer aktuella i dag än när artikeln skrevs för över ett decennium sedan. Det jag då syftar på är teserna om *motrörelser*. I Polanyis analys av fascismens och stalinismens socialpsykologiska rötter spelade begreppet motrörelse en central roll. Det rörde sig då om rörelser mot det sena 1800-talets "laissez faire". I Helleiners Polanyi-inspirerade analys av rörelser mot kärnan i det sena 1900-talets nyliberalism - finansmarknadernas avreglering - tillstår han att konturerna av motrörelser på olika nivåer då - i mitten av 1990-talet - ännu var ganska vaga. Sedan dess har styrkan hos, och mångfalden av rörelser mot nyliberalismen och även mot dess "kärna" ökat dramatiskt - även om dessa rörelser alltjämnt ofta är svåra att "artbestämma".³

Mina motiv för att söka bereda plats för ett Polanyi/Helleiner-perspektiv i svensk debatt är flera: 1) Det första är antytt ovan. Beredskap att se motrörelserna är central. Lika centralt är det att tänka igenom innebörden av att motrörelserna är så olika. När Helleiner ger exempel på rörelser mot den avreglerade finansmarknaden tar han upp både rörelser typ den som leds av Le Pen (som kräver återinförd nationell valutareglering) och rörelser vilka kräver "Tobin-skatter" (alltså sådana som vill beskatta valuta-transaktioner). Båda är motrörelser även om Helleiner betraktar rörelser av Le Pen-typ som reaktionära och rörelser av den senare typen som progressiva.

¹ Artikeln i engelskt original publicerad i SPE, *Studies in Political Economy*, #48 (1995), sid. 149-164.

² Helleiner arbetade 1995 vid Trent University i Ontario. I dag verkar han vid University of Waterloo. Begreppet "Polanyian perspective" syftar på att Helleiner inspireras av Karl Polanyi (1886 - 1964). Denne var samtidigt antropolog och politisk ekonom. Han kom från en radikal borgerlig familj i den österrikisk-ungerska dubbelmonarkin, och det föll sig naturligt för honom att försöka förstå rötterna till den civilisationskris som under 1930-talet tvingade honom på flykt från sitt hemland. I *Den Stora Omvandlingen*, som kom ut 1944, analyserade Polanyi följderna av den stora omvandling som skedde under 1800-talets sista decennier och början av 1900-talet, alltså tiden för det Brittiska imperiets höjdpunkt och begynnande försvagning. Perioden 1870 - 1914 kännetecknades även av "Laissez Faire"-kapitalism och internationalisering, det vill säga förrföra sekelskiftets varianter av nyliberalism och globalisering. Den stora omvandling, vilken blev följden av att bland andra dessa krafter släpptes lösa, ledde enligt Polanyi till att "Den samhällsliga väven" revs sönder. Polanyi hjälper oss att förstå de socialpsykologiska grunderna för att fascistiska och stalinistiska diktaturer etablerades under perioden efter Första världskriget.

Polanyi är svår att placera i ett bestämt ämnesfack. De konferenser som vartannat år hålls i hans anda samlar bl.a. socialantropologer, historiker, socialpsykologer och politiska ekonomer.

³ En introduktion till svårigheterna att tolka rörelser kring EU och till den hjälp Helleiner kan erbjuda därvidlag ges i min artikel "Dubbelnej! Och sen då?" i Ordfront magasin 9/2005.

I Helleiners vilja att se motrörelserna i all deras komplexitet följer han Polanyi. Det gör även andra nutida samhällsfilosofer som t.ex. Manuel Castells.⁴ Men Helleiner är i dag ovanlig i det att han kombinerar intresset för finansmarknader och motrörelser. Den ovanliga kombinationen finansmarknader <-> motrörelser representerar bara ett av mina motiv för att vilja lyfta fram Polanyi/Helleiner. Några av de andra är att angreppssättet i artikeln kan hjälpa oss att -

2) hyfsa globaliseringsdebatten

3) förstå i vad mån den svenska modellen kan aktualiseras⁵

samt 4) peka på samhällsvetenskapliga forskningsfält som hos oss ligger för fåfot Viktigast är dock

5) att han påminner oss om hur överhängande det är för oss i demokratiska och emancipatoriska rörelser att forma program för *nyinvävning* av ekonomin på alla nivåer - från den globala till den lokala.⁶

Genom att kort diskutera dessa punkter vill jag antyda mångfalden av kvaliteter hos Helleiner och ge smakprov på några av de Polanyi-begrepp han aktualiserar.⁷

Att hyfsa globaliseringsdebatten

En återkommande kontrovers i den svenska debatten om globalisering är huruvida dagens internationalisering är mer omvälvande än den för ett sekel sedan. Investeringsflöden och handelsflöden i relation till "världs-BNP" då och nu används som tillhyggen i debatten. Helleiners artikel är uppfriskande eftersom dess syfte är att lära av jämförelsen i stället för att mäta och träta.

Begreppet *antropogen* fäster uppmärksamheten vid en central aspekt hos både Polanyi och Helleiner.⁸ Såväl Polanyi som Helleiner polemiserar mot samhällsbeskrivningar vilka utgår från att fria världsmarknader representerar ett naturligt tillstånd. När dagens fria kapitalrörelser växte fram från 1960- till 1980-talet berodde detta i väsentlig utsträckning på beslut eller icke-beslut tagna av centralbankschefer,

⁴ Se Manuel Castells *Informationsåldern* speciellt andra delen "Identitens makt".

⁵ Den svenska modell jag har i åtanke kallas ibland Rehn/Meidner-modellen och rör hur fack och stat i samspel ska kunna göra det möjligt att förena solidarisk lönepolitik, stabilitet och ekonomisk dynamik. En aktualisering av den svenska modellen som även inkluderar "solidarisk hållbarhetspolitik" diskuteras i en artikel av Brendan Haley och mig. (Först framlagd vid konferrens 2005 om "Sustainable Jobs, Sustainable Workplaces". Under omarbetning)

⁶ Ekonomins invävning är min egen översättning av engelskans »embedded«. Polanyi beskriver hur förindustriella samhällen kännetecknas av att sådant som moral, kultur, religion, omsorg och ekonomi är sammanvävt. Ett exempel på hur denna samhälleliga väv rivs sönder är den process som mynnar ut i att mark blir en handelsvara. De nya ägarna, som köpt upp jorden, har inte längre de moraliska, kulturella och religiösa plikter som tidigare hängt samman med rätten till jorden. Den nyinvävning - »reembedding« - som Polanyi bevitnade under 1920- och 30-talen, tog sig i demokratierna bland annat uttryck i social välfärd. Lagar stiftades, vilka gjorde att mänskligt arbete skyddades mot en del av de krafter som följt av att arbetet behandlats som en marknadsvara. Den nyinvävning i vår tid som Helleiner fokuserar på handlar om pengar och finansmarknader, även om han i Polanyis anda också diskuterar jord och arbete.

⁷ Några av Polanyis centrala begrepp introduceras på svenska i Gunnar Olofssons förord till översättningen av Polanyis "Den stora omdaningen" (Arkiv förlag). En mer populär och aktuell introduktion till begreppen finns i den kanadensiska ekonomi-journalisten Linda Mc Quags *All you can eat* (Penguin Canada 2001). Ett centralt verk för att förstå Helleiners resonemang om finansmarknader är hans, *States and the Reemergence of Global Finance* (Ithaca: Cornell University Press, 1994).

⁸ Antropogen betyder ungefär "människo-skapad". Begreppet används i polemik mot de som uppfattar fenomen typ globalisering som förutbestämda av t.ex. teknisk utveckling.

finansministrar och aktörer kring dem. Helleiner viftar inte bort ICT-revolutionen.⁹ Han påpekar också att transnationella företags dominans representerar ett kvalitativt nytt element i världsekonomin jämfört med den period som Polanyi studerade. Men han återger i artikeln en grundlig dokumentation av hur man systematiskt negligerade chanserna att - genom gemensamma aktioner - rädda de internationella ramarna för välfärdspolitik.

Centralt är också att Helleiner hyfsar globaliseringsdebatten genom att ta de olika nivåerna på allvar. Vi som ibland blir uppgivna inför det utopiska i global nyinvävning och det nostalgiskt-orealistiska i förhoppningarna om att återupprätta nationellt invävda finanssystem får hjälp av Helleiner. Åtminstone jag återfår lite framtidstro av hans implicita plädering för att simultana strategier på fyra nivåer kan lyckas där en ensidig satsning på en av nivåerna är dömd att misslyckas.¹⁰

Att förstå i vad mån den svenska modellen kan aktualiseras

Resonemanget om flera nivåer leder in mot mitt tredje motiv - att Helleiner öppnar för en verklighetsförankrad diskussion om möjligheterna att aktualisera den svenska modellen. Personligen har jag saknat en diskussion om i vilken utsträckning Rehn/Meidner-modellen hade Bretton-Woods-överenskommelsen som förutsättning. Bretton-Woods hade ju öppnat för

" kapitalregleringar (vilka i sin tur) skulle hjälpa till att försvara en central institutions möjligheter att bedriva en självständig politik. Det som åsyftas är en institution som sågs som central för att främja den samhälleliga stabiliteten i efterkrigs-Europa, nämligen den keynesianska välfärdsstaten. Utan kapitalreglering externt skulle det bli svårt att driva den slags självständiga konjunkturutjämning, skattepolitik och reglering av nationella finansmarknader, som förväntades av efterkrigstidens keynesianska välfärdsstat." (ur artikeln nedan)

I dag finns det många beundrare av den svenska modellen i en vag mening bland europeiska post-keynesianer.¹¹ Så vitt jag förstått är de dock ofta vaga i de frågor som nämns i citatet och som är centrala för Rehn/Meidner-politik på EU-nivå: Konjunkturutjämning, skattepolitik och reglering av finansmarknader. En annan aspekt är att dessa frågor hantering också får stor betydelse för om facken gång på gång ska tvingas till att bli del i inkomstpolitik uppifrån - något som ju äventyrar deras framtid.

Att peka på samhällsvetenskapliga forskningsfält som ligger för fäfat

Framhållandet av flera nivåer pekar dock inte bara upp mot det globala och (europa)-regionala. Det pekar också mot det lokala. Därmed kan jag flyktigt nudda vid motiv fyra: Att peka på samhällsvetenskapliga forskningsfält som hos oss ligger för fäfat. Här ska endast ett av dessa "fält för fäfat" nämnas. Det går ibland under beteckningen "social ekonomi".¹² Det är av speciellt intresse här eftersom Polanyi både betecknats

⁹ ICT = Information and communication technology.

¹⁰ Helleiners fyra nivåer är: Global, Regional (t.ex. Europa), Nationell och Lokal. Helleiner är naturligtvis inte ensam, bland progressiva samhällsvetare, om att diskutera problemen med att låsa strategi-diskussioner till den ena eller andra nivån. En geograf som jag gärna anbefaller i detta sammanhang är David Harvey t.ex. i hans "Spaces of Hope" (Berkeley 2000).

¹¹ Se t.ex. Euromemorandum 2005: "Against the Dominance of Markets - Proposals for an Integrated Development Strategy in Europe" av bl.a Jörg Huffschild.

¹² En av de få svenska nationalekonomer som vågat sig på att diskutera "social ekonomi" och därtill gjort kopplingen till Polanyi är Lars Pålsson-Syll. I ett nyskrivet kapitel för den andra upplagan av statsvetaren Bo Rothsteins *Vad bör staten göra?* diskuteras hur det närliggande begreppet "socialt kapital" fått aktualitet genom Robert Putnams best-seller *Den ensamme Bowlaren*.

som ekonom och som antropolog.¹³ Social ekonomi är ett av många fält i skärningsmängder mellan nationalekonomi och andra discipliner som det är svårt att få odla i Sverige.¹⁴

Att forma program för *nyinvävning* av ekonomin på 4 nivåer

Första gången jag i skrift formulerade mig beträffande riskerna för den svenska modellen, när utvecklingen gick mot allt friare kapitalrörelser, hade jag inte alls förstått att en viktig sida av Bretton-Woods-överenskommelsen var att den avsåg att minska riskerna för kapitalflykt t.ex. motiverad av politiska skäl.¹⁵ Den insikten fick jag först vid läsning av den bok av Helleiner där han redogör för sin egen grundforskning om den utveckling under efterkrigstiden som ledde till det globala finanssystemets återkomst.¹⁶

Det var en stor upplevelse att i 1990-talets Kanada finna att det i den akademiska världen där fanns utrymme för att bedriva den slags forskning som Helleiner grundar sig på i den här översatta artikeln.¹⁷ Åter i Sverige försökte jag i slutet av 1990-talet in 22jag Tfl.r ö(7.98 2na 38gk5Ee888889 c0 Tw5ren.98 261.01äoa.9((r 1.225 -115 T19.kuss8.4veri risk

Stora omdaningar: ett Polanyi-perspektiv på dagens globala finanssystem

Eric Helleiner 1995 (övers. Ernst Hollander)

Ett halvt sekel efter BrettonWoods-konferensen har världen förändrats på sätt som skulle överväldigat dem som 1944 möttes för att skriva en "grundlag" för efterkrigstidens globala finanssystem. Särskilt anmärkningsvärd är den makt som de globala finansmarknaderna fått. De som på 1940-talet utformade politiken skulle känna sig vilsna på dagens globalt integrerade finansiella marknadsplatser där gigantiska tillgångar byter ägare under dygnets alla 24 timmar. Förhandlarna i Bretton Woods försökte ju uttryckligen, vilket jag återkommer till nedan, motverka den sorts finansiella system som nu vuxit fram. Hur kom en så dramatisk förändring av finansvärlden till stånd? Hur hållbart är det nya globala systemet?

Ett användbart verktyg för att ta sig an dessa frågor finns i Karl Polanyis *Den stora omdaning*, ett verk som publicerades samma år som BrettonWoods-konferensen avhölls. Enligt etablerad klokskap är dagens globalisering av marknadskrafterna ett i grunden nytt fenomen. Polanyis bok påminner oss dock om en viktig historisk parallell: när de "självreglerande" marknaderna på 1800-talet spred sig över världen. Av särskilt intresse är hans sofistikerade analys av den centrala roll, som globalt integrerade finansmarknader spelade, i denna tidigare globala marknadsekonomi. Hans analys klargör att efterkrigstidens finansiella globalisering inte är så ny som den i förstone kan synas.

I denna korta artikel hävdar jag att två övergripande resonemang i Polanyis bok är speciellt värdefulla när vi vill formulera en kritik mot nyliberala tolkningar av dagens trend i riktning mot globaliserade finansmarknader. För det första drev han tesen att 1800-talets världsomfattande marknadsekonomi växte fram efter avsiktliga statliga beslut, inte alls som följd av oundvikliga ekonomiska "naturlagar". Med Polanyis ord: "Fria marknader kunde aldrig uppstå bara genom att utvecklingen fick gå sin gilla gång ... *laissez-faire* drevs i själva verket igenom av staten."¹ Jag vill tillämpa detta resonemang på dagens situation och ifrågasätta den nyliberala tesen att finansiell globalisering utan vidare skulle följa av teknisk och ekonomisk utveckling. Liksom Polanyi vill jag hävda att dagens globaliserade finanssystem bör ses som en medveten skapelse sprungen ur politiska val och statliga beslut. I själva verket har statsmakterna i vår tid utsatts för politiska påtryckningar av sådana slag som enligt Polanyi var viktiga när 1800-talets världsmarknad skapades.

Polanyis andra nyckeltes var att 1800-talets liberala projekt var dömt att misslyckas eftersom samhället inte skulle tåla den instabilitet och sociala oro, som en ekonomi grundad på "självreglerande marknader" skulle resultera i. Enligt hans analys framprovocerade det liberala projektet som tog sin början under sent 1800-tal och kulminerade på 1930-talet oundvikligen ett antal motrörelser, som med framgång verkade för att återetablera samhällslik kontroll av marknaderna. I den andra delen av min artikel utgår jag från detta resonemang när jag ifrågasätter ett vanligt påstående från nyliberaler, nämligen att det nyliberala globala finanssystemet har kommit för att stanna. I Polanyis fotspår menar jag att den nyliberala utvecklingen redan börjat provocera fram olika motrörelser. Dock finns vissa olikheter mellan de strategier som

idag föreslås för att socialt tygla finansmarknaderna och de som användes under perioden före 1939.

"Laissez-faire var följden av planering": att återskapa ett globalt finanssystem

En Polanyi-inspirerad tolkning av efterkrigstidens finansiella globalisering måste ta sin utgångspunkt där Polanyis bok slutade; år 1944 då BrettonWoods-konferensen ägde rum. I samband med förra årets halvsekelfirande av konferensen, hävdade somliga att dagens finanssystem var ett resultat av förhandlarnas visioner och planer. Ett närmare studium av BrettonWoods-diskussionerna visar att detta påstående är helt vilseledande. Den nyliberala filosofi och politik som har kommit att dominera inom finanskretsar på senare tid hade låg status på konferensen. Tvärtom drog förhandlarna i många avseenden samma slutsatser som Polanyi av mellankrigstidens erfarenheter. Jag syftar här på bedömningen att det liberala internationella finanssystem som kännetecknade mellankrigstiden inte var socialt hållbart.²

Det är i själva verket rimligt att se BrettonWoods-konferensen som kulmen på en i tiden utsträckt *motrörelse* mot det liberala finanssystem, som började etableras i slutet av 1800-talet.^a Fastän förhandlarna hoppades på att återskapa en öppen världsekonomi, förordade de bruket av kapitalregleringar under den efterkrigstid som komma skulle.^b Det är viktigt att inse hur radikalt detta förslag var vid den aktuella tidpunkten. Endast ett fåtal länder hade använt sig av kapitalregleringar under den liberala era som föregick första världskriget, och det var inte förrän under 1930-talet som genomgripande system för kapitalregleringar hade börjat upprättas på många håll i industrivärlden. Arkitekterna bakom BrettonWoods-systemet vände inte alls ryggen åt de interventionistiska experiment som hade gjorts under 1930-talet. Tvärtom sökte de rita upp ett internationellt ekonomiskt system som legitimerade denna typ av ingrepp och gjorde dem till en del av ett internationellt regelverk. Eller med John Maynard Keynes ord: "Det som förr sågs som kätteri accepteras idag som ortodox".³

När BrettonWoods-arkitekterna legitimerade intervention, strävade de efter att bygga ett system där den finansiella sektorn var samhällets "tjänare" i stället för dess "herre". Med Polanyis terminologi kan man beskriva detta som att finanssystemet skulle vara "invävt i samhället". Det skulle med andra ord vara ett system som var mer förenligt med social stabilitet än dess motsvarighet på 1800-talet. Kapitalregleringar skulle begränsa de socialt upprivande effekterna av att spekulativa och jämviktsrubbande kapitalrörelser fritt kunde påverka valutakurser och handelsmönster. Lika viktigt var det att de skulle hjälpa till att försvara en central institutions möjligheter att bedriva en självständig politik. Det som åsyftas är en institution som sågs som central för att främja den samhälleliga stabiliteten i efterkrigs-Europa, nämligen den keynesianska välfärdsstaten. Utan kapitalreglering externt skulle det bli svårt att driva den slags självständiga konjunkturutjämning, skattepolitik och reglering av nationella finansmarknader som förväntades av efterkrigstidens keynesianska välfärdsstat. Allmänpolitiskt eftersträvade BrettonWoods-arkitekterna att försvara demokratiskt valda regeringars rätt att genomföra sina politiska program utan att bli motarbetade av kapitalflykt. Sådan kapitalflykt kunde vara föranledd av "politiska motiv" eller av kapitalets vilja att slippa bära de "bördor som följde av välfärdslagstiftning". USA:s förhandlare Harry Dexter White framhöll att finansiella flöden inte skulle tillåtas "motverka det som en regering kommit fram till låg i ett lands intresse".⁴

De senaste årens globalisering av finansmarknaderna har skapat ett finanssystem av helt annat slag än det som planerades i Bretton Woods. Utifrån ett betraktelsesätt som är speciellt populärt i nyliberala kretsar är finansiell globalisering ett oundvikligt resultat av teknisk och ekonomisk utveckling. Ett betraktelsesätt inspirerat av Polanyi anammar en helt annan förklaring av detta fenomen. Utan att förneka att teknik- och marknadsfaktorer har betydelse uppfattas dagens global finanssystem i högre grad som "skapat" av statsmakter, i synnerhet genom deras beslut att häva de kapitalregleringar som hade upprättats i Bretton Woods.

Liberaliseringen av internationella finanstransaktioner tog sin början i det lagstiftningsstöd som USA och Storbritannien under 1960-talet gav till eurodollarmarknadens första expansion i London.^c Processen accelererade efter mitten på 1970-talet när rader av OECD-länder började avskaffa de system för valutaregleringar som de byggt upp efter andra världskriget. Även denna process leddes av USA och Storbritannien. Väl framme på 1990-talet hade ett nästan helt liberaliserat system växt fram bland OECD-länderna. Många sydländer hade också hakat på, genom att öppna lagliga möjligheter för företagen att genomföra euromarknadstransaktioner och försvaga sina egna kapitalregleringar.

Hur kommer det sig att stater aktivt har återskapat ett globalt integrerat liberalt finanssystem? En viktig förklaring till liberaliseringstrenden har varit att företrädare för nyliberala idéer fått en allt starkare ställning i finanspolitiska kretsar. Som nutida efterföljare till de liberaler på ekonomins områden, vilka byggde 1800-talets världsekonomi, har nyliberaler hävdade att kapitalregleringar hindrar kapitalet att fördelas på effektivast möjliga sätt över klotet, liksom att regleringarna undergräver individens frihet att på bästa sätt sprida sina tillgångar över nationsgränser. I stället för att frukta spekulativa finansflöden, vilket BrettonWoods-arkitekterna gjorde, har nyliberaler hyllat dessa flöden utifrån standpunkten att dessa förmedlat viktig information om förändringar på marknaderna. Nyliberalerna har också ifrågasatt målet att försvara den keynesianska välfärdsstaten och menat att de internationella finansmarknaderna måste tillåtas att disciplinera regeringar till att anamma mer "ansvarsfulla" vägar. Finansmarknaderna ska sålunda uppmuntra regeringarna till – med vissa debattörers språkbruk – "u-svängar på vägen mot trälldom".⁵

Den nyliberala rörelsen fann sina tidigaste och starkaste anhängare i USA och Storbritannien vilket tydliggörs av de framträdande roller dessa två länder intog i liberaliseringsprocessen. De två länderna stödde också liberaliseringar på det finansiella fältet av ett annat skäl: båda kunde nå speciella fördelar av en finansiell globalisering. Liksom när britterna drev på för frihandel under 1800-talet stod en del av orsaken till USA:s entusiasm för finansiell globalisering från 1960-talet och framåt att finna i USA:s hegemoniska ställning i ett globalt integrerat finanssystem, en ställning som USA kunde använda till sin egen fördel. Speciellt insåg dess regeringsföreträdare att rörligt kapital kunde lockas att finansiera landets budget- och betalningsbalansunderskott tack vare USA:s unika ställning som säker tillflyktsort för globala investerare, dollarns internationella förgrundsroll samt dess finansmarknaders storlek och likviditet. Ledare för engelska finansinstitutioner insåg också att ett mer internationaliserat finanssystem skulle bana väg för omfattande internationella affärer till Londons finansmarknader tack vare stadens långa historia och omfattande sakkunskap på området.

I Storbritannien och USA liksom annorstädes fanns ytterligare en faktor som stimulerade finansiell liberalisering, nämligen att företagsamheten blev alltmer dominerad av transnationella företag. Det finns en parallell på 1800-talet – när liberaliseringsvågen fick kraft av en framväxande företagarklass som överskred de europeiska ländernas gränser. Nu, under 1970- och 1980-talen, var det storföretag vars intressen var allt mer gränsöverskridande – transnationella – som spelade en ledande roll för att stödja nyliberala initiativ till att få bort kapitalregleringar. Ju mer deras gränsöverskridande transaktioner växte, ju mer frustrerade blev de över hur dessa kapitalregleringar begränsade deras globala handlingsfrihet.

En tävlan i avreglering, som fick sin egen dynamik, är den sista av de faktorer jag nämner för att förklara vad som drev den finansiella liberaliseringen. I och med att USA och Storbritannien hade fattat de första besluten om att liberalisera och avreglera sina finansmarknader, kände sig andra länder tvingade att följa i deras spår för att hindra lätttrörliga finansaffärer och lätttrörligt kapital från att lockas iväg till de mer attraktiva amerikanska och engelska marknaderna. Utan konkurrenskraftiga motdrag riskerade dessa länders egna finansmarknader att förvandlas till betydelselösa bakvatten i det framväxande globala finanssystemet. En sådan utveckling skulle inte bara leda till förlorade arbetstillfällen och minskade skatteintäkter utan även till försämrad konkurrenskraft för de egna industriföretagen.

Sammanfattningsvis uppstår, ur ett Polanyi-inspirerat perspektiv, dagens finansiella globalisering inte bara ur teknologiska och marknadsmässiga faktorer utan även ur aktiva politiska vägval och statliga beslut om att liberalisera de regleringar som fanns på området. Dessa beslut manades dessutom fram av politiska utvecklingstendenser som liknar de på 1800-talet vilkas betydelse Polanyi uppmärksammade. Liberaliseringen var delvis ett uttryck för ett politiskt projekt drivet av arvtagarna till 1800-talets liberala idéer på ekonomins område. Liksom på 1800-talet fick liberala företrädare också omfattande stöd från ledande ekonomiska makter med hegemoniska mål och från samhällskrafter som ville kunna agera fritt på en global marknad. Bara det fjärde av de ovannämnda fenomenen – "tävlan i avreglering" – förefaller sakna tydliga paralleller på 1800-talet. Denna tävlan har stimulerats av att pengar rör sig så mycket snabbare i de globala telekommunikationernas värld.

Framväxande motrörelser?

Om nu Polanyis första resonemang förefaller relevant i dagens sammanhang – hur förhåller det sig med hans resonemang nummer två? En analys à la Polanyi skulle föra till hypotesen att det nya globala finanssystemet har lett till en värld av social instabilitet och tumult, som i sin tur föder motrörelser som strävar efter att återta en viss social kontroll över finansmarknaderna. I vilken mån skapar dagens finanssystem sociala rubbningar? Finns det några tecken på att motrörelser av det slag Polanyi åsyftade tar form på det finanspolitiska området?

Måhända är den första frågan enklast att besvara. Det är inte svårt att peka på allvarliga sociala konsekvenser av dagens globala finanssystem. På senare år har enorma kapitalrörelser, kännetecknade av snabba kast, ofta resulterat i instabila växelkurser. Snabba förändringar i dessa har i sin tur lett till plötsliga ändringar i invanda handelsmönster som tvingat fram plågsamma och besvärliga anpassningar för grupper i samhället. Över hela världen får också regeringar uppleva hur möjligheterna

att bedriva självständig politik undergrävs av finansflödena i sådan utsträckning, att även nyliberala skribenter tillstår att flödena "allvarligt begränsat regeringars förmåga att över huvud taget regera".⁶ Denna förlust av självständighet har varit speciellt förödande för sydländer, där en plötslig kollaps för marknadens förtroende för ett lands framtid kan leda till omfattande kapitalflykt, så som senast exemplifierades i Mexiko. På en än mer övergripande nivå har Susan Strange belyst den allmänna stämning av risk och osäkerhet som skapats av den kasinoartade karaktären hos dagens globala finansmarknader:

Det må gälla de som just gått ut skolan eller de som nått pensionsåldern: det som pågår i finanskvarterens kasino har plötsliga, oförutsägbara och oundvikliga konsekvenser för enskilda människors liv. Det finansiella kasinot tvingar in alla människor, oberoende av ställning, att följa rouletthjulets växlingar. Rött eller svart, lycka eller olycka, beror bara på tur. Detta får grava konsekvenser. När ren tur avgör mer och mer av människors öde ... leder det oundvikligen till att de snabbt tappat förtroendet för såväl samhällets politiska system som dess välfärdssystem.⁷

Många inser att dagens globala finanssystem resulterar i social instabilitet och tumult, men det är färre som instämmer i Polanyis resonemang om att den nuvarande situationen kommer att föda motrörelser som framgångsrikt återför de globala finansmarknaderna under något slags samhällelig kontroll. Man hävdar att det nyliberala globala finanssystemet har kommit för att stanna, speciellt mot bakgrund av de svårigheter det skulle innebära att reglera de globala marknaderna. Om vi närmare betraktar utvecklingen på dagens globala finansfält upptäcker vi emellertid en hel del som tyder på att Polanyis tes har fog för sig.

Ett första belegg för detta är att en "rörelse för återreglering" redan varit på gång sedan 1970-talets mitt. I spetsen för den rörelsen finner vi inte några populistiska krafter utan G10-ländernas centralbanker som i detta sammanhang arbetat inom ramen för Bank for International Settlements (BIS).^d Centralbankernas mål har varit elementärt: att minimera riskerna för finanskriser på de nya globala marknaderna. De har på senare tid lyckats konstruera en omfattande regim för övervakning och reglering av de internationella finansmarknaderna.^e Denna regim inkluderar åtgärder sådana som enhetliga krav på internationella bankers grad av kapitaltäckning.

Även om centralbankschefer kan förefalla vara osannolika pionjärer för en motrörelse à la Polanyi är det viktigt att komma ihåg att Polanyis analys tillmätte dem en central roll under det sena 1800-talet. Han konstaterade att epokens första typ av motrörelse på det monetära området styrdes av samhälleliga eliter. Dessa krävde att centralbankerna aktivt skulle intervensera i de oreglerade finanssystemen för att skydda näringslivet från instabila, fluktuerande affärsvillkor och från finanskriser. Med Polanyis ord innebar framväxten av aktiva centralbanker en första sorts "penningpolitisk protektionism" till skydd mot det liberala finanssystemet.⁸

Polanyi hävdade att denna utveckling var betydelsefull inte bara därför att den begränsade den socialt nedbrytande finansiella instabiliteten utan också därför att den beredde marken för en andra, mer ingripande typ av motrörelse i den finansiella sfären. Genom att framhäva att finansfrågor var allmänna angelägenheter, skapade framväxten av aktiva centralbanker politiskt utrymme för andra, mer populistiska, samhälleliga krafter. Dessa kunde därmed kräva en mer långtgående penning- och finanspolitisk reglering syftande till bredare samhälleliga mål. De nya instrument,

som centralbankerna brukade, illustrerade inte blott att reglering var möjlig, utan upprättade även ramar inom vilka en sådan reglering kunde bedrivas.

Vi kan se vissa paralleller i dagsläget. Den reglerings- och övervakningsregim som införts av BIS har uppenbarligen redan fungerat som en sorts begränsad motrörelse genom att reducera instabilitet och minska risken för socialt nedbrytande finanskriser. Samtidigt kan denna regimen skapa politiskt och institutionellt utrymme för mer omfattande typer av ingripanden i det globala finanssystemet. Detta är mest uppenbart när man betraktar den debatt som omgett förslaget till Tobin-skatt. Förslaget framstår som det mest respekterade initiativet för att återskapa den typ av visionärt tänkande i finansiella frågor som utmärkte Polanyi och som även fanns representerat på BrettonWoods-konferensen. Förslaget, som ursprungligen lades fram på 1970-talet av ekonomen James Tobin, går ut på att införa en liten skatt på alla valutatransaktioner.⁹ Tobin har hävdad, med en begreppsapparat som i långa stycken liknar Polanyis, att en sådan skatt skulle avskräcka från spekulativa internationella kapitalrörelser som förorsakar socialt nedbrytande anpassningar av handelsmönster och valutakurser samt reducerar regeringars möjligheter att bedriva självständig politik. En ytterligare fördel med skatten är, enligt dess förespråkare, att den skulle skapa stora intäkter som nationellt skulle kunna finansiera välfärdsprogram eller i internationella sammanhang användas för att åtgärda global ojämlikhet.

Kritiker av Tobins skatten är snara att peka på de svårigheter, som skulle uppstå vid införande av skatten. Om den inte införs samtidigt i alla finansiella centra kommer marknadsaktörerna helt enkelt att flytta sitt lätttrörliga kapital och sina affärer till centra där den inte tillämpas. När förespråkarna försökt visa att ett samordnat införande vore möjligt, har de uppfattat den av BIS införda övervaknings- och regleringsregimen som något att hänvisa till, vilket är i linje med Polanyis tankestil. De har kunnat peka på att denna BIS-regim har visat, att det är möjligt att uppnå den grad av samarbete som behövs för att tvinga på finansmarknadens aktörer en likformig reglering över hela klotet. Därtill har en del förespråkare för Tobins skatten hävdad att just den institutionella ram som konstruerats genom BIS skulle kunna användas vid införandet.¹⁰

Även om Tobins skatteförslag har stärkts genom det prejudikat som BIS skapat kommer initiativet att behöva mer stöd än hittills om det ska kunna genomföras. Att uppbåda ett sådant stöd är ingen lätt uppgift med tanke på det dunkel som ur allmänhetens synvinkel omger internationella finansfrågor. Men så som Polanyi kanske hade förutsagt verkar det som om instabilitet och rubbningar inom det nya globala finanssystemet för upp frågan högre på dagordningen. I kölvattnet på sådana händelser som den europeiska valutakrisen 1992–93 och den mexikanska finanskrisen 1994 fick Tobins skatteförslag vida spridd uppmärksamhet och ett växande antal framstående anhängare.¹¹

Tobins initiativ kommer också att behöva stöd från de två länder som under senare år arbetat mest konsekvent för finansiell liberalisering och som också hårbärgerar de ledande finansmarknaderna: USA och Storbritannien. Även på denna punkt finns det skäl att tro att detta kan vara på gång de närmaste åren. USA:s stöd för initiativ i återreglerande riktning kan till exempel komma att växa i och med att dess stora utlandsskuld skapar ökande sårbarhet för kortsiktiga, spekulativa kapitalrörelser. Den engelska regeringen kan också bli mer benägen att acceptera regleringar avseende

Londons finansmarknader i och med att stadens ställning förskjuts från att främst vara ett extraterritoriellt centrum för eurodollarmarknaden till att bli mer av ett regionalt finansiellt centrum för Europa.¹²

Om vi ser BIS-regimen och initiativen kring Tobin-skatten som två exempel på framväxande motrörelser på global nivå, kan vi uppfatta skapandet av regionala finansiella zoner som ett tredje exempel på motrörelser. EMS, det europeiska monetära systemet, är den mest utvecklade av dessa zoner. En central motivering för skapandet av EMS år 1979 för tankarna till Polanyi: i en finansiell värld, kännetecknad av allt skarpare kast, skulle man skapa en "regional zon av monetär stabilitet". Liksom BIS-regimen utgör detta initiativ bara en rätt begränsad form av motrörelse så till vida att det inte har strävat efter att begränsa kapitalets rörlighet. Europas finanspolitik har ju rört sig i en uppenbart nyliberal riktning sedan EMS bildades. Det är inte bara så att EG-länderna helt har liberaliserat kapitalrörelser i och med Enhetsakten, utan initiativet att skapa EMU innefattar också mycket nyliberala föreställningar om monetära frågors plats i samhället. Men jag följer återigen i Polanyis fotspår och ser, i det monetära och finansiella samarbetet i Europa, något som kan skapa regionala finansiella strukturer vilka på lång sikt kan utnyttjas av en mer ingripande typ av motrörelse. Man kan till exempel peka på att tanken väckts, senast av Jacques Delors vid valutakrisen 1992–93, att införa en EU-omfattande valutakontroll gentemot övriga världen. Ett sådant projekt skulle det ha varit svårt att överväga på allvar tills helt nyligen.¹³

Förutom tendenser på global och regional nivå finns det även på lokal nivå allt tydligare motrörelser av Polanyi-typ mot den finansiella globaliseringen. Den måhända mest betydelsefulla har att göra med de allt populärare försöken med "lokala valutor" under det senaste decenniet. Sedan det tidiga 1980-talet, har det skapats 100-tals sådana lokala valutor runtom på jorden, i länder alltifrån Australien till Sverige. Dessa experiment med lokala pengar har inneburit att det skapats valutor relaterade till den nationella valutan men ej fritt konvertibel till denna. Den tjänar endast som bytesmedel i ett avgränsat lokalt område. Enligt de lokala valutornas förespråkare uppmuntrar denna nya form av pengar till lokalbundet ekonomiskt utbyte och hjälper sålunda områdena att minska sin utsatthet för det globala "finanskasinot". Förespråkarna hänvisar ofta direkt till Polanyis tankar. De hävdar sålunda att dessa valutor skapar ett samband mellan å ena sidan bruket av pengar och å den andra samhällets mening och rötter. Förmågan att på detta sätt brygga över mellan penningbruk och samhällsmening, verkar det som om de nationella valutorna allt mer tycks ha förlorat i dagens globaliserade finansiella miljö.¹⁴

En sista typ av motrörelse inom det globala finanssystemet utgörs av växande nationalistiska grupper, vilka anklagar de nya globaliserade finansmarknaderna för att undergräva nationell självständighet. De förefaller vilja återinföra nationella kapitalregleringar för att återskapa den sorts värld som existerade kring mitten av 1900-talet. I vissa fall ligger den allmänpolitiska inställningen hos dessa grupper långt till höger (till exempel Jean Marie Le Pen i Frankrike eller Pat Buchanan i USA), och deras retorik kan påminna om mellankrigstidens kritik mot den maktfullkomliga "storfinansens". Och det övergripande politiska budskapet från dessa nationalistiska högergrupper har verkligen stora likheter med de av Polanyi analyserade motrörelser på högerkanten vilka uppträdde under den epoken.¹⁵

Det är intressant att lägga märke till att den sistnämnda typen av motrörelse är den enda som förefaller sträva efter en politik som koncentrerar sig på unilaterala aktioner från en enskild nationalstat. Förespråkarna för en Tobinskatt till exempel är ju engagerade i gränsöverskridande politisk aktivism utifrån insikten att alla stater måste uppmuntras att införa skatten samtidigt. Initiativen inom EG har också innefattat innovativa typer av övernationellt politiskt samarbete på regional nivå. På liknande sätt påminner rörelserna för lokala valutor om betydelsen av politiska och ekonomiska fält på lägre nivåer än den nationella. Detta görs i vårt nuvarande skede när nationalstater inte längre förefaller ha förmågan att upprätthålla social stabilitet.

Detta drag hos dagens motrörelser, att de finns på flera nivåer, står i kontrast mot den epok som Polanyi analyserade. Då koncentrerade motrörelserna merparten av sin energi på den nationella politiska arenan. Under den epoken gällde det för både vänstern och högern att samhällskontroll över pengar och finanser i huvudsak skulle nås via unilaterala åtgärder från enskilda nationalstater. Skillnaden mellan de två epokerna tycks återspegla insikten om de besvärliga knutar som måste lösas upp om man vill skapa politiskt stöd för nationellt baserade svar på den finansiella globaliseringen. Givet de två senaste decenniernas utveckling mot en alltmer transnationell karaktär hos företagsamheten, kommer unilaterala nationella regleringar av kapitalflöden att stöta på hårt motstånd från stora och mäktiga delar av näringslivet. Det blir också lättare för transnationellt verkande företag att slinka förbi regleringarna. Därutöver bör det påpekas att den ökade rörligheten för finansiella tillgångar, i en värld med globala telekommunikationer, innebär att unilaterala initiativ till regleringar kommer att mötas av stark opposition. Detta bland annat på grund av att sådana initiativ sannolikt kommer att leda till försämrad konkurrenskraft för de nationella finansmarknaderna gentemot utländska diton.

Många av motrörelserna har vidare insett att nationalstaten som politisk-ekonomisk enhet har utmanats på ett mer genomgripande sätt av de som skapat dagens globala marknadsekonomi än som fallet var på 1800-talet. Det seklets liberala ekonomiska världsordning skapades ju samtidigt som liberaler på ekonomins område *stärkte* nationalstaterna genom att skapa nationellt sammanhängande marknader och nationella rättsliga och administrativa institutioner avsedda att främja dessa marknader. Under den epoken var världens marknadsekonomi "inter-nationell", tydligt skapad på basen av starka, territoriellt avgränsade, nationalstater. I uppenbar kontrast till detta har nyliberaler, under 1900-talets sista tredjedel, aktivt minskat nationalstaternas makt, delvis genom att försvaga de institutioner som sedan det sena 1800-talet tjänat syftet att "väva in" marknaderna i deras nationella samhällen. Lika viktigt är att de uppmuntrat ekonomisk-politiska innovationer, sådana som extraterritoriella eurovalutamarknader och initiativ till interregional integration, vilka undergrävt makten och integriteten hos territoriellt baserade nationalstater. Resultatet är, som John Ruggie, Eric Hobsbawm och andra har observerat, att det växt fram en global ekonomisk struktur vilken, på ett helt annat sätt än sin motsvarighet på 1800-talet, kännetecknas av brist på territoriell integritet. Den skulle nästan kunna betecknas som "nymedeltida".¹⁶

Mot denna bakgrund kommer en motrörelse som strävar efter att återetablera samhällelig kontroll över marknader via ett ensidigt nationalistiskt projekt att möta ytterligare hinder vid sidan av de redan nämnda. På det finansiella området kommer ensidiga nationella valutaregleringar inte hindra spekulation mot valutan på

extraterritoriella eurovalutamarknader. När det gäller Väst Europa och Nordamerika kommer sådana regleringar förmodligen också att kollidera med åtaganden som gjorts inom ramen för regionala integrationsinitiativ. Mer allmänt hävdas det också att motrörelser som politiskt åberopar begrepp sådana som självständighet och nationalism idag kommer väcka mindre entusiasm och få svagare stöd än under den period som Polanyi studerade.

Sammanfattningsvis finns det alltså vissa indikationer till stöd för Polanyis förutsägelse att det även på det finansiella fältet kommer att växa fram motrörelser, vilka strävar efter att skydda samhället från den instabilitet som följer i den "självreglerande marknadens" spår. Motrörelserna är också lika heterogena i sitt sociala ursprung som under den period som Polanyi analyserade. Men vid sidan av dessa likheter finns det också en viktig skillnad mellan de två epokerna: många nutida rörelser är föga lockade av unilaterala nationella strategier för "monetär protektionism". Ur dessa gruppers perspektiv utgörs det "samhälle", i vilket marknaden åter ska vävas in, inte bara av den nationella gemenskapen utan även av lokala, regionala och globala gemenskaper. Sålunda kan strukturen, hos det globala finanssystem som skulle kunna växa ur framgångar för motrörelserna, bli mycket olik den finansstruktur som dök upp under 1930-talet. Vi kan få se olika sorters "regleringar" uppstå i en slags flernivåmodell, med lokala, nationella, regionala och globala plan.

Slutsatser

En analys à la Polanyi ger oss ett viktigt alternativ till nyliberalernas syn på det globala finanssystemets historiska ursprung och framtida utsikter. Ur detta alternativa perspektiv uppstod dagens globala finanssystem inte bara som en följd av marknads- och teknologiutveckling. Det var också medvetet "skapat" av statsmaktens beslut att avskaffa de kapitalregleringar vilka hade tillämpats under decennierna kring mitten av 1900-talet. En sådan tolkning à la Polanyi ifrågasätter också hållbarheten hos detta nyliberala globala finanssystem genom att uppmärksamma framväxten av olika motrörelser som – med varierande framgång – söker återskapa något slags samhällelig kontroll över den globala finansiella sfären.

Försöket att tillämpa Polanyis idéer i dagens sammanhang innebär inget påstående om att historien skulle upprepa sig. Jag har till exempel framhållit att en väsentlig skillnad, mellan epoken före 1939 och vår nuvarande, är nationalstatens roll både vid skapandet av den världsomfattande marknaden och i samband med reaktionerna mot denna. Under den period som Polanyi beskrev var såväl det liberala projektet, som de motrörelser detta frambringade, på ett intrikat sätt sammankopplat med nationalstaternas framväxt och konsolidering. Under den period vi nu lever i förefaller såväl globaliseringstendensen, som reaktionerna mot den, bidra till att undergräva nationalstatens styrka och legitimitet som politisk-ekonomisk enhet.

Det som trots denna skillnad har förblivit sig likt under de två epokerna är den centrala ställning som världens finanssystem har inom den globala politiska ekonomin i vid mening. Polanyi framhöll att "storfinansens" var ett fundament för 1800-talets liberala världsordning. Denna "storfinans" bryggade över obalanser i världsekonomin, upprätthöll ett slags extern disciplin över olika länders inrikespolitiska förhållanden och uppmuntrade måhända även ett framväxande fredsintresse i världspolitik. Det globala finanssystemet är uppenbarligen också av central betydelse för den

världsordning som växer fram vid 1900-talets slut. Enligt en skribent representerar den ett slags "infrastrukturernas infrastruktur" i dagens globala politiska ekonomi.¹⁷ Av detta skäl måste, precis som BrettonWoods-arkitekterna insåg 1944, varje försök att förändra strukturen och dynamiken i den globala politiska ekonomin ta som sin centrala uppgift att formulera en strategi för att reformera det finansiella systemet. Det må vara nödvändigt att tänka om beträffande 1944 års praktiska reformförslag i syfte att anpassa dessa till dagens sammanhang. Men vi kan fortfarande, ett halvt sekel senare, inspireras av Polanyis strävan efter att bringa de globala finansflödena under någon sorts samhällelig kontroll.

Fotnoter

Jag är tacksam mot Greg Albo och Leo Panitch för kommentarer till ett tidigare utkast till denna artikel.

¹ Karl Polanyi, *The Great Transformation*, Boston, Beacon Press, 1957, s. 139 [på svenska *Den stora omdaning*, Arkiv, Lund 2002].

² John Ruggie, "International Regimes, Transactions and Change", *International Organization*, 36 (1982), s. 379–415.

^a *Motrörelse* i Polanyis speciella mening (Översättarens anmärkning = Ö.a.)

^b I min övers. använder jag ordet *kapitalregleringar* i stället för *kapitalkontroller* trots att det senare kan förefalla ligga närmare engelskans *capital controls*. (Ö.a.)

³ Citerat i Eric Helleiner, *States and the Reemergence of Global Finance*, Ithaca, Cornell University Press, 1994, s. 25

⁴ Citat från Helleiner, *States and the Reemergence*, s. 34–35.

^c I original heter det "regulatory support for 'offshore' euromarket operations". Det rör alltså extraterritoriella finanstransaktioner på euromarknaden - främst eurodollarmarknaden. Svenskt språkbruk förefaller mig lite oklart här (Ö.a.)

⁵ Richard McKenzie & Dwight Lee, *Quicksilver Capital*, New York, Free Press, 1991, kap. 10.

⁶ Ibid., s. 1.

⁷ Susan Strange, *Casino Capitalism*, Oxford, Basil Blackwell, 1986, s. 2.

^d Det officiella svenska namnet på Bank for International Settlements (BIS) är "Internationella Regleringsbanken". Det svenska namnet har jag ej sett användas i särskilt många sammanhang. Eftersom Bank for International Settlements är en orimligt anonym institution i Sverige även under sitt engelska namn avstår jag från det svenska namnet utom i denna not. I huvudsak skriver jag bara BIS. (Ö.a.)

^e Ett reglerings- och övervakningssystem på finansområdet t.ex. av den typ som BIS kan upprätta brukar numera även på svenska kunna beskrivas med begreppet (finansiell) *regim*.

⁸ Polanyi, *Great Transformation*, s. 202. Se kap. 16 för hans diskussion om de idéer som jag sammanfattar i detta och följande stycke.

⁹ James Tobin, "A Proposal for International Monetary Reform", *Eastern Economic Journal*, 4 (1978), s. 153–159 [på svenska "Ett förslag till monetär reform", i *Tobinskatten*, Agora, Stockholm 2001 (Ö.a.)].

¹⁰ Se till exempel William Greider, "The Money Question", *World Policy Journal*, 5 (hösten 1988), s. 609–611. Se för en detaljerad diskussion om Tobinskatteförslaget David Felix, "The Tobin Tax Proposal", *Futures*, 27 (1995), s. 195–208.

¹¹ Intresse för förslaget har till exempel uttryckts av Frankrikes, Australiens och Kanadas regeringar. Se även Eric Helleiner, "Post-globalization – ...", i D. Drache & R. Boyer (red.), *States Against Markets*, New York, Routledge, 1996.

¹² I takt med att det europeiska samarbetet tar fart kan även Storbritannien allt oftare se sig bland 'mottagarna' av ovälkomna, Europaövergripande finansiella regleringsförslag. Denna möjlighet har redan aktualiserats genom Bryssels förslag 1989 om en alleuropeisk källskatt och en regel om ömsesidighet i det andra bankdirektivet. Se – för en utförligare diskussion om brittisk och amerikansk hållning i dessa frågor – Helleiner, "Post-globalization – ... " (enl. föregående not).

¹³ Lionel Barber, "Delors pushes for monetary 'fortress Europe'", *Financial Times*, 18 september 1993.

¹⁴ Abraham Rotstein & Colin Duncan, "For a Second Economy", i Daniel Drache & Meric Gertler (red.), *The New Era of Global Competition*, Montréal & Kingston, McGill-Queen's University Press, 1991.

¹⁵ Louis Pauly, "Capital Mobility, State Autonomy, and Political Legitimacy", *Journal of International Affairs*, 48 (1995), s. 394. Se även Strange, *Casino Capitalism*, s. 192, och Michel Loriaux, *France After Hegemony*, Ithaca, Cornell University Press, 1991, s. 307.

¹⁶ John Ruggie, "Territoriality and Beyond", *International Organization*, 47 (1994), s. 139–174; Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, s. 25 och 182 [på svenska *Nationer och nationalism*, Ordfront, Stockholm 1994].

¹⁷ Phil Cerny, "The Infrastructure of the Infrastructure? Towards 'Embedded Liberal Financial Orthodoxy'", i Ronen Palan & Barry Gills (red.), *Transcending the State–Global Divide*, Boulder, Lynne Reiner, 1994.